

EUSKALTZAINDIAN SARTZERAKOAN ORMAETXEA JAUNAK EGINDAKO ITZALDIA ETA MITXELENA JAUNAREN ERANTZUNA

Leitza'ko Mintza-Doiñua

Jaun Andereak:

Akademi ontan nere sarrerako itzaldia egitera Naparroa'ra zergatik etorri naizan, esaten asi-bearrik ez daukat batere. Naparroa'lik aukeratu ninduten lenbizi laguntzaille, ta oraiñ alkidun, eta bidezko da nere bigarren erri ontara etorri nadin.

Esan-bearra daukat, ordea, Leitza'ra zergatik etorri naizan. Aspaldiko urteotan euskeraren mintza-doiñua esamiñatzen ari naiz, eta nik belarriz obekienik artzen dudana, Leitza'koa da.

Uitzi auzo-erri ortan azia ta ikasia naiz, eta, iakiña, orko mintza-doiñua maite dut iñongoa aiña. Ez da Leitza'koa baiño batere itsusiagoa. Ala ere, aspaldietan emengo seme argi zen Aita Gabriel Huarte Txortxiko'nekoari esan niona, Leitza'ko mintzoa iduri zaida entzun dudan iatorrena, edo beintzat, beretasunik aundiena duna. Izanez ere, Leitza'n entzuten ditut garbicnik, musikan doiñu-bitarte edo *intervalo* esaten zaien oriek, eta gaiñera, esanaren azken-silaba beteago emaiten dutela Leitza'n nago, Euskalerrian bestetan baiño.

Auzo-errietan gertatzen dana, elkarri maxi egiten genion Leitza'ra eta Uitziazak batzuk besteen doiñuarengatik. Gaur ez bedi olakorik. Iakintasunari dagokion eran, iakingaiak txuxen artzeko dira, ta aietaz bear bezalako iritzia emaiteko.

Oraindiko bizirik irauten du bere beretasun ederrean gure euskeraren doiñuak; eta beste alderdi askotatik begirata arrigarria baldin ba'da gure izkuntza, doiñuarengatik arrigarriago esan diteke. Nik aitortu dudan egi au garbitan ipintzeko, gure egunotan gertatu dan zerbait begien aurrera ekartzea naikoa dugu. Or ari izan dira prantsesak eta alemanak, Eliz-kanta gergorianoari beren ilzak nola egokituko ditioten. Egiñalak egin ondoren, txuri eginda gelditu dira. Guk, herriz, iñolako alegiñik egin gabe, egiñik arkitzen dugu gure izkuntzan aiek berenean eziñ egiñ izan dutena.

Gipuzkoa'ko Matximenta'n ioan den illabeteetan Bezperak euskeraz kantatzen asiak dira. Txoragarri gertatzen omen da. Gure azentua eskurakoi da erabiltzeko, baiña beste ainbeste zail esamiñatzeko, igeskorra baita inguruko izkuntzena ez-bezala. Gure onek, griego zârak bezala, ez du indarrezko azentu nahar-menik; gora-bêrako mintzor leguna du, ta ortatik eldu da (dator) kantarekin oztopo itsusirik ez egitea.

Iru azentu-mota bereziko ditut: silaba bakarrean daudenak, bitan dagokala daudenak, eta irutan dagokala daudenak. Silaba bakarrean dagon azentua griegoen *oxytonos* eta *barytonos* da, au da, gora-mintzorra ta bêra-mintzorra.

0 1 0 0 3 2 3 3 0 5
Ni naiz; ez naiz ni; ni ez naizala ni?

Or ikus era berean, azentua aldakorra dala itzean, esaeran non egokitzen zaion. Or ikus iru azentu (0, 3, 5), bat ezerakoa edo ez-azentua (*negativo*), ta bi baierakoak (*positivos*). Adibideak ekarri litezke ugari.

Bi silabako itzetan biak dira bai-azentua dutenak:

2 5 2 5
gizon, etxe.

Egoiten naiz batzutan, asierako azentu ori, orain bakarki dana, beste azentu puskaki edo elkarki batetik eldu ote dan, l(Λ) ikolduta edo sinkopatuta. Latiniak ere ba-zun asierako azentu ori.

Bein itzaldi batzuk egin nitun euskera ta gaztelania nâste, ta entzule ikasi batek oartarazi nindun, euskerara pasatzean doiñua altxatu egiten nula.

AZENTU ELKARRI ERAUNTSIAK EDO ELKARKIAK

Ikusi ditugun bi azentu elkarki oriek elkârri erauntsita, griegoek ba-zuten *perispómenos*, nik bizkardun esaten diodana. Onen aldez-besteak ere ba'zuketan, klasikuak aipatzen ez ba dute ere.

Guk ba-dugu, beintzat. Orain berriroago arkitu duten Gramatiku batek beste izen batzuk emanen ditu, eta aien artean *kekiasméne*, puskatua. Inork ez du eman, nik dakidala, orien arrazoirik orain-arte, ta Vendryes'ek *ce sont de subtilités* esaten du, au da. buruzorrozkeri dirala. Ari mutur bat artzen dugula, ez ote ditzake esan, puskatu orrek, belauenen arrimoan puskatzen dan makillak bezala magal egiten dula, ta *perispómeno*'ren aldez bestekoa dala? Eta *antallaxoméne* esaten diona ez ote ditzake *perispómeno* kontu ortaz, eta *epitetaméne* esaten diona bi azentu elkarren gainka ipiñiak? ("). Zazpi azentu aipatzen ditu Gramatiku orrek, *neté* edo azenturik garaienarekin; dirudinez, bi azentu bakarki ta lau elkarki. Seigarrenaren izena ez dut gogora orain, Fraintzian liburu batean ikusia. Liburu ori ez naiz ausartzen eskatzea, an oi duten bezala, *Nouvelle édition* izenarekin ezin-salduzko zârren bat bialduko ba'lidate ere. Bein baiño geiagotan gertatua.

Ortaz, sei azentu oriek, euskerak ditunak ba'itezke:

(1)	()	} Bi azentu otatik ateratzen dira gainkerakoak.	
(2)	()		
(3)	(^)	bizkarduna, <i>antallaxoméne?</i>	bera [^]
(4)	(v)	magalduna, <i>kekiasméne?</i>	bera ^v
(5)	(")	elkarren gainkakoa, <i>epitetaméne?</i> , <i>scandicus</i> .	bera (zatoz)
(6)	(")	bi gainbera, ???.	<i>climacus</i> . bera (ez etorri)
(7)	$\overline{\text{I}}\cdot\overline{\text{I}}\cdot\overline{\text{I}}$	iru, bizkar egíñez,	<i>tereulvs</i> . etorri (gip. got.)
(8)	$\overline{\text{I}}\cdot\overline{\text{I}}\cdot\overline{\text{I}}$	iru, magal egíñez.	<i>porrectus</i> . etorri.

Bi bakarki, ta lau biko elkarki orietaz gainera, esaerako azentu garaiena diona, ez da azentu berezia. Itzak diona, garaiena edo altuena. Sei azentu oriek buruzorrozkeri ez dirala ikusteko, betor Vendryes iauna, ta Lekunberrilik Goizucta'ra bitartean arkituko ditu ugari. Griego zârrenaren azentuarekiko istudioak ez ote lezakete aurrerapenik egin euskerarenari begira?

Dena dela, azentu elkarki ok, iru elkartuak, neurri-oñ artu ditezke griegoz eta latinez bezala (*pies métricos*). Orrela bakarra artu ditzake bertso-mota bat euskaldun iatorra dena. Gaur erabiltzen ditugunak erdera dira ta ez dute balio kantatzeko bestetako.

IRU SILABAKO ITZAK. Azentuak oso aldakorak ditu euskerak. Lenbizi erri batzuen izenak artu detzagun:

Ez-ku-rra (nexkak).

Iru errietan berdin ematen dute izendatzeko maillean edo nominativoan; baiña gaincrako izen-ioku edo deklinazioan bixiko edo diferente.

Ez-ku-rrá-rà (Leitz). Ez-ku-rrá-rá (Berast. Uitz.)
 Ezkurrárrarena (Leitz). Ezkurrárrarena (Berast. Uitz.)
 Be-rú-tà (Leitz). Be-rú-tá (Berast. Uitz.)
 Berútárrarena (Leitz). Berútárrarena (Berast. Uitz.)

Berastegi'k eta Uitzit'k elkar artzen dute doiñuan, itzetan ez ba'da ere; baiña Leitzak bakar gelditzen da bere, barruti itxi itxian, ikusiko dugunez. Zertan dago diferentzi ori? —Lau gauzetan. Lenbiziko, Leitzan garbiago entzuten ditut doiñu-bitarte edo *intervalo*'ak Euskalerrian iñon baiño; bigarrenik, Leitzarrak silaba batez lenago asten dira gainbera azentuan, eta silaba batez nekezago gaingora; irugarrenik, esaeraren azken-silaba beteago egiten dute Leitzarrak; laugarrena, Leitzan ez da entzuten batere bosgarren azentua edo bi gaingora dituna. Eta zer alde dago Uitzitik eta Berastegitik Gipuzkoa'ra? —Ainbesterañokorik ez. Gure bi erriotan doiñu-bitartea nabariago da, eta guk asieran beñere ez dugu emaiten zazpigarren azentua edo iruko erdian bizkarra duna; Gipuzkoa'ko Goierrin, beti. Guk bosgarrena asko, naiz seigarrena, naiz zortzigarrena.

Iru silaba dagokala azentua duten itzak artuko ditut oiñarri bertsoerako, izanez ere euskerak iru silabako itz asko ta asko baititu: eraman, ekarri, etorri, ikusi... eta bi silaba izanik ere, artikularekin iru artzen ditu: gizona, etxea, andrea, neskatxa, mutila. Esan baititeke iru silabako au gertatzen dala geienik euskeran. Gauzak dakarrena da, bada, bertsoan oiñarri'ako au artzea. Azkenean bi itz ontaz.

Oin bizkarduna, Goierrin asieran eta Leitzan erdian ainbeste entzuten dana, euskera iatorra ote da? Ez ote du erdal-kutsurik? —Orréla bezala esan diteke, Altube iaunari buru emaiten ba'diogu. Iaun onek esamiñatu du oraiñarte zearoenik azentu euskalduna, eta au dio: eskerrikásko, aurréra, biarráste, ta olako esaerak erdera dirala. (*Acento Vasco*, 45-48). Asko mintzatzen diranera, bai, kutsu ori ba-du; baiña berez, eta Leitzan bezala mintzatu ezkerre, ez; au da, azken-silaba beteago egiten ba'da, beste oiñak bezain euskalduna da. Ezkurrára, aurréra, eskerrikásko.

Oin bizkarduna, magalduna bezain euskerarena da, ta bi gaingora ta bi gainbera bezain euskalduna. *Alá da*, Naparroa

Barrénean esaten dana, ta *alada (hormiga)*, oso bixiko dira. Bizkaieraz *álán da*, beste nonbait *alá dá*, berdin dira euskaldun silaba bakoitzari bere pisua emaiten ba'zaio, ta batez ere azken-silaba be'eago egiten ba'da. Eta zergatik ez esan oin magaldunari prantses-kutsua dariola, ango itzen kerantza artzen dulako?

Iru silabako itzak, bakarka arturik, azentu magalduna dutela esan ditke geienak; baiña asko dira gaingora dutenak ere. Noiz ta nola. Larraungo amazapi errietatik amaïkak iru silabako izenak ditute; amaïka orietatik bederatzik azentu magalduna dute, zortzigarrena, beste biek gaingora: *Albísú, Lezétá*. Berastegin eta Uitzin *Albísúara*, baiña Leitzan *Albísúara* esaten da.

LAU SILABAKO ITZAK. Otan ere batzuek gora besteak bera dabilta: *Lekunbèrri*, azkeneko silabarekin magal egiten duna; *Berastégi*, azkeneko biek gaingora egiten duna, magal egiñ ondoren; Orregatik esan oi dugu *Lekunberriarrá, Berastégiarrá*.

Bost silabatara ezkerro, bêra ta gora asten gera gu, esaera luzcan bezala, lege iakinik gabe.

ITZ ELKARKIAK

Oraïñarte itz bakarki edo puskarik erauntsi gabeak aztertu ditugu; goazen orain itz erauntsietara. Bedi *mutür-lúze*. Erdiko bi silabak magal egiten dute; ez ordea, gure bi erri otan, antz antzeko itz on'an: *mokó-lúze*. Erdiko bietan gaingora; baiña nere iaïoterrian eta Gojerrin erdiko bietan magal, beste itz orretan bezalaxe. Zergatik gu bakantzen gara besteetatik? —Ioan eta billa.

Itz erauntsi oriek bina silaba ditute. Goazen iruna ditutene-tara: belarrí-áundia, diote nere errian, belarrí-áundia Uitzin eta Berastegin; belarrí-áundia Leitzan, nexkato au bestera ez ba'dago. Zergatik ola? —Ioan eta billa.

MINTZOA ADITZAN EDO BERBOAN

Mintza-doiñuaz Gramatikak egin dezazken galdera guziak egiñen ba'ntu, nekagarri litzaizuke, ta iakintasunarentzat ez luke neke aiña probetxu. Gaiñera, errietan aldatzen da azentua denboraren buruan. Berreun urte pasatxoak dira, besterik ez, Aita Larramendi'k bere *El imposible vencido* argitara eman zula. Andik onara ez da Aindoain'en azentu bera, batez ere aditzan.

Larramendi'ren egunetan onela esaten zan: *eráman, eróri, arázi, erázo, játen, egíteko, játeko, játearekin, ibilleagatik*. (*Acento del infinitivo en sus varios modos, l. c.*).

Dáramatzit, dáramatzizute, náramak, náramazu, néngoan, nénbilan, déritzat, nágo, dézaket, dézakegu. (*Acento de los verbos irregulares y determinables*).

Beti ere gogoan idukitzeko da, ioku-itz ok azentua aldatzen dutela beste itzekin elkartzean: baiean, ezean, galderan, erorke-
ran. Au etzun auteman Larramendik.

ESAERAK. Artu dezagun bat eredu bezala:

Berdabioren zaldia // lau anak ditu zuriak. (Leitz.)
Berdabioren zaldia // lau anak ditu zuriak. (Berast.
Uitz.)

Nexkatoak pixkaren bat ikaratu egiten dira, ta nik, Leitzan nere erakustunik oberenak izan ziran edo izketa geienik gogora dudan Juana Joxepa Arribillaga'rena ta Don Iñazio Lizarraga'rena dira.

Eman dezagun aldez-beste edo galdekizuna tokiz aldatuta, bertso ori:

Lau anak ditu zuriak // Berdabioren zaldia.

Beti ere galdekizunak dakar beregana azenturik garaiena. Orregatik, aurretik iartzen danean, gaiñerakoaren mintzoa moteldu egiten du, komarik edo geldiunerik egiten ez ba'da:

Lau anak ditu zuriak // Berdabioren zaldia.

Baiña geldigune edo koma egin ba'ledi, azentua berriro asten dugu baierakoa edo bai-azentua:

3 2 3

Lau anak ditu zuriak, Berdabioren zaldia.

"Iru alaba ditu gure auzoko Joxepiñaxik". "Gure auzoko Joxepiñaxik, iru alaba ditu". Lenengo iokuan (komarik gabe) beratzi silaba crorkeran daude, beraz motel gelditzen dira; bigarrenetan, bai-azentuak ditu, ta biziago gelditzen da.

Gauza oni ez diogu buru emaiten idazten ari geranean, eta bear genuke. Berez itz-urrena edo syntaxi iatorrago ta garbigoa da lenbizitik galdekizuna ipintzen duna, komarik ere ez baitu bear argitasunerako. Latiñez ere gauza bera gertatzen zan. Urren-go itz auetan aurren-urrenik iatorrena au da, Kikeron'ek emana:

Saltatorem appellat L. Murenam Cato.

Baiña mintzoari dagokionez, beste bi ioku ok obeak:

L. Murenam Cato saltatorem appellat.

Cato L. Murenam saltatorem appellat.

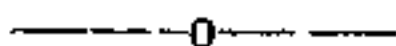
Zergatik ori? —Esaerako azentua edo galdekizunak berekin deramana baitu. Azentu au galdu omen zuten griegoak, eta nik uste, orregatik aien syntaxi galduago zala latīnarena baiño.

Ez dut iarraitu nai geiagoren protxurik gabe euskal-azentua esamiñatzen. Itz batzutan eta esaera batzutan, letrak bardiñak ditutenotan, bala besterengandik heraizteko ere balio du azentuak:

bi óntzákó bióntzákò
bióntzákò, bi óntzako.

órí òrì òrì
órì órì, órì (toma eso amarillo).

Orain neskato ok, Ezkurrako ontzaren ipui laburra kontatuko digute:

Bi itz bertsoetaz. Bi makar ditute gure gaurko bertsoak: esatoko, au da, mintzatzeko, erderara eramaiten gaitutela; ez, kantatzeko. Bigarrena, etenak geiegi edo urbilegi edo berdiñegi emaiten ditugula. Bi tatxa ok mintzoa doiñu zurrunera edo berdiñera daramate, *al tono recto*. Berdin dio irakurlea bikaiña ba da'ere.

Guk ez genuke irakurri bear oraiñarte euskeraz egin dan ber'sorik ia batere, izketa arrunta edo prosa baiñon askoz ere musikaz urriago baitira.

Artu detzagun erderaz azentua bertanegi dituten bertsoak:

A las armas, valientes astúres,
empuñádlas con nuévo vigór.

Bertso edo lerro batean edo bestean ez dut esaten, baiña nork aguantatu danborreri ori kopletan eta kopletan? Aragizko belarriak ez, nereak beintzat.

Ba-da gutartean gizon bat, aski ikasia, bost silaba oro eicna dun bertsoa maiteen duna. Eta gaiñera erderaz bezela irakurtzen du:

Sáltza paré bat étxean bá-dut.
aítóna zának émaná...

Azentu indartsurik ez emanda ere, au da euskerazko bertso-rik pisuena, loargarriena, etena bertanegi dulako. Etena bertago ta okerrago. Sei silaba oro etena ongi dator. Ontara egin dira bertso batzuk gure egunotan. Adema Zaldubi'ren "Jesusen azken-afaria" tik asita. Ia ia prosa bezala irakurri diteke; baiña luzean luzean, doiñu berdiña gogorarazten du. Obe genuke beste oin batez edo biez nâsi. Lau silabakoa ta bostekoa sarrerazi ditezke mugimentu bercean, sei silabakoa beti nabarixago dela. Ortara saiatu liteke:

la-la la-la — la-la-ra la-la — la-la-ra la-la-ra
la-la-ra la-la — la-la la-la — la-la-ra la-la-ra

eta orrela nâste.

Latiñez ere bertsoa eskaxago da, musikaz diot, prosa baiño. Azentu indartsurik ez zun arren, nork eraman belarriz geiegiko etenak?

Sole ca/dente iu/vencus a/ratra re/liquid in/agro.

Sei oin eta bost eten!

Iaun Andereak, aski bedi esana.

N. ORMAETXEA.

Jaun-andreak:

Bestelako aitzakirik eztuen egun eder onetan, Euskal-erri guztiak eta Nafarroa'k batipat "Orixe"-ri zor zion gorazarre onetan, bada orratik bere lekutik kanpora ageri den zerbait. Ormaetxea jaunaren sarrera-itzaldiari erantzuteko jeikilzean, arako aurrenak azken eta azkenak aurren izango diren aldi arzaz oroitu bear, nai ta ez. Orrexegatik, ozen eta argiro aitortu bearcean arkitzen naiz, eztuela gaur Euskaltzaindiak "Orixe" goratzen, "Orixe"-k goratzen duela Euskaltzaindia Euskaltzaindi'koen artean sartzearekin.

Asko zor diogu "Orixe"-ri eta Euskaltzaindiak iñork baiño geiago. Asko eta askotara. Or dugu nik beste guztien gaimean jarriko nukean "Orixe" lirikoa, Lizardi'ren adiskide biotzekoa, mundu onetan suma ditekean egarririk ederrenak mintzarazi

duena. Or dugu bere aldiko euskaratzaillea. Or dugu gure erriaren izaera, mamiz eta azalez, barne-muinetaraiño bereganatu duen gizona, gure izkuntzaren aberastasuna gaiñezka darion iztun goxoa. Atzoko, gaurko eta betiko euskaldun onek jaso du, bestek ez adiña, euskararen eta euskaldunen izena eta omena. Ederrez igortzia dago bere kanta, gure mintzo nardatu onetan, provenzar andi ark bezala, eman duen kanta. “Edertasunak ukitu duen gauza —zion Kcats’ek— beti da atsegin. Gero ta ederrago ageri da eta eztu iñoiz ezerezak irentsiko”.

Oraindik, badakidan arren eztituela goresmenak gogoko, beste “Orixe” bat aipatu nai nuke emen: prosa-maisua. Onekin bai-kaude zorretan itz-neurtuetarako doairik eztugun idazleok, izen larri ori nere buruaren gaiñean ezartzeko baimena ematen badi-date. Ormaetxea jaunari eskerrak batez ere, etzen eten gure artean eteteko zorian egon zen “gure asaben lokarri zaarra”. Bere birtartez eldu zaizkugu askori, oartzen ez giñalarik sarritan, lau mendetako euskal-idazleen mintzaera dotorea ta ikasia, ta bertsolarien etorri ugaria ta lasaia. Antziñako aberastasun ugariak gordetzeaz gaiñera, aalegiñean saiatu da gure izkuntza aldi eta eginkizun berrietarako egokitzen, izkera zailu, labur, biziago bat moldatzen. Eredutzat daukagu Orixe prosa-gaietan, baiña —eta au da iñork aaztu bear ez lukeana— nekez eta izerdiz bakarrik urbil gakizkiokean eredutzat.

Gaur, ordea, beste “Orixe” bat agertu zaigu emen, “Orixe” euskalaria. Ezta nolanaiko ausardia bear, alajaña, gaur, alde guztietarik aizeka ta aizeka ari diren ipar beltzak eta mendebal gorriak gure arteko euskalariak uxatuxe dituzlanean, euskalari bezala agertzea.

Aukeratu duen gaia, Jainkoari eskerrak, erabillia dut zerbait aspaldidanik. Ez noa, jakiña, orain Leitza eta inguruetako mintza-doñuaz ikasi dugunari ezer eranstera. Ez naiz emen beste edozeiñen gisako ikasle umil eta ixil bab besterik. Anitz gauza ikasi izan dut sail onetan “Orixe”-ren gandik; gaurdaino, ordea, liburuetan. Orain bere aotik ikastea gertatu zait zorionez.

Zillegi izan bekit, beraz, gai ez naizen ezkerro bestetarako, erabateko zenbait gauza esatea azentuaz eta bereziki euskalazentuaz.

Auzi onetan, dakizutenez, eztatoz bat euskalaririk jakintsuenak. Eztabaidan ibilli direnak, gaiñera, jakintsuak ez ezik, belarri zorrotzeko jendeak dira eta izan dira: musikariak eta bertsolariak geienbat. Nondik nekarkioke, bada, nik argitasunik, nere ala-olako belarriarekin, gisa orretako gizonek zearo argitu ezuten auziari?

Makinaren baten bidez, esan lezake norbaitek, tresna-fonetikaz oroiturik, berea baitu azken-itza, gure artean askok uste dutenez, jakite-mota orrek. Ez, esku-utsik nator; obelo esan, belarri-utsik. Orrako magnetofon orrek ezpaitu jasoko giza-belarriak jaso ez-tuenik. Esandakoak entzun-araziko dizkigu bein ta berriro esan diren bezalatsu, baiña ez-ligu sumaraziko leen suma ezin genezakeanik.

Dakardan Berri Onak Fonologia deritza, bestetan —gutxi gora-beera— duen izena euskaldunok ere artu nai badugu. Ebanjelio au ezta agitz berria, egia esan, baiña ez-tu iñork oraindik, jakiñaren gaiñean, euskal-azentuaren auzia orren esanera ipiñi.

Laburki mintzatzeko, Fisikaren senidea edo illoba antzekoa da Fonetika. Izkuntzaren azal apaiña diren otsak beste edozein ots bezalaxe istudiatu eta neurtuko ditu. Mintzaerari bagagozkio, esango digu zein den ezpainen edo ez-tarriaren egoera eta mugimantua, mingaiñak ukitzen duen ao-sapaia ala ez, zein tokitan eta zer zabaleratan ukitzen duen, ortzek elkar jotzen duten ala ez. Otsari berari bagagozkio, neur ditzake zeazkiro bakoitzaren indarra, gora-beera eta iraupena.

Giza-izkuntza ezta, ordea, euri-zaparrada edo trumoiaren deadarra, ezta auntzaren gaberdiko ez-tula ere. Soñu oriek ez-tira axala besterik: barrenen daramate adierazi nai dugunaren mami. Ortarakoxe dira bakarrik, ez-tute beste egitekorik. Eta Fonetikak ez-taki deus mami orrezaz. Obeto esan, badaki; baiña jakite ori besterengandik ebatsia du ixil-gordean eta epaixka, lapurreta aitortu gabe.

Ezin konta ala dira gizonaren ao-ez-tarriek molda ditzaketen otsak. Alaz guztiz, banaka batzuez bakarrik baliatzen da izkuntza bakoitza: fonemak deritzate. Mintzatzerakoan, ez-titugu beti berdin ebakitzen. Gaztelaniaz, *perro* eta *pecho e*-kin esaten ditugu ustez bata eta bestea. Laster jakinaraziko digu, ordea, fonetistak aurreneko *e* zabala dela eta bigarrena mearra. Are geiago, cuskaraz *baba*, *dedu* itzetik ortzera diogunean naiz erdaraz *viva*, *dedo*, ez-tugu bitan *b* edo *d* berbera esaten. Ao-itxitura osoa da leenbiko aldian, bi ezpainen edo mingain-muturraren bitartez; bigarrenean arkitzen du arnaseak, estua bada ere, zirritu bat.

Gure belarria, beraz, edo belarriaren atzetik adi dauden burumuiñak, bae baten antzeko agertzen zaizkigu. Baea sareta naiz tapitua izatea, ezta arritzeko. Besterik da arrigarri: bae orrek, dirudienez, zaia irazten duela sarritan eta iriña gelditzen; au da, Fisikari —eta Fonetikari, orrenbestez— zaia eta iriña irudituko litzaizkiokeanak. Erdaraz *viva* edo *bebo* esatean orobat zaizkigun

bi *b* oriek etziren orobat gaztelania zaarrean: *uevos* "arraultzak", gaur bezalatsu ebakia, eta *uebos* "bear" (*uebos me es* 'bear dut') ezpaitziren orobat nork bere esan-naia besteri aditzera emateko.

Mamiraiño eldu gera. Soñu batetik bestera dagoen aldea eta bitartea andia izan daiteke, Fisikaren iritziz, ala ttikia. Eztio axola. Beste zerbaitek du axola. Edozein izkuntza, berriro esan dezagun, ezta mintzabide bat besterik. Ezta beti izango, aur-liburuetan irakur litekean gisa, gogoan duguna aditzera emateko bidea, baiña bai orduantxe ere gogo-biotzetan dagoena estaltzeko eta itxuraldatzekoa, eta ezta ori bestea baiño eginkizun kaxkarragoa.

Batzuetan, bada, bi soñuren arteko aldea eta desberdintasuna, berez utsa badirudi ere, bereizgarria da izkuntza batean; besteetan, berriz, zein ere larria dirudien, ez. Noiz da bereizgarri? Bi esan-nai, bi adiera, bi zentzu soñu-bereizkuntza orrek, besterik gabe, bereiz ditzakeanean.

Ditezkean soñuen loi moldegabetik eskutada bat autatzen eta moldatzen du izkuntzak, fonemak alegia, zein bere ezaugarriekin, bereizgarri izan ditezen, ezin esan ala adiera bereziren bereizgarri. Autalze utsaz, izateko eskubidea eman die; gaiñerako guztiak, begiz jo eztituelako, ezerez gorrian utzi ditu. Biar edo etzi agian, baztertu zituenez baliatzen asi delako, izango dute auek ere sarrera gizartean.

Izkuntza —edozein izkuntza, gero— giza-mintzabidea den aldetik, gogoan iduki bear da au, izkuntza orrezaz balia ditkean edozein iztunen mintzabidea da, ikasiena naiz ez-ikasiena, belarri onekoena naiz txarrekoena. Guzientzat ari da, *Graecis ac Barbaris, sapientibus et insipientibus*. Bereizgarri diren bereizkuntzak, bada, izkuntza ongi dakiten guziok suma ditzaketen alakoak beariko dute izan, ez fonetista eta musikari gutxi batzuen jakite izkutua. Fonologia demokrasi-zaleak itzuli digu Fonetika andikiak ukatu zigun itza. Ez gera gauza izango bear bada bereizkuntza zertan datzan erabakitzeke; bai, ordea, gorraireak jo ezpagaitu, bereizkuntza eta aldea badagoela nabaritzeko.

Azentua, silaba batzuek besteen ondoan duten pisu astunagoa, ezta noski fonemen parean jartzekoa, fonemez gaiñekoa edo fonemen bidaidea baizik. Baiña izkuntza batzuetan esan-naiak bereiz ditzake. Ona zenbait erdal-itx azentuaren lekuak elkarrengandik bereizten dituenak: *amo/amó, cortes/cortés, dejo/dejó, peso/pesó*. Zertarako besterik? Orien gisako itz-pareak ugari dira gaztelanian, Nafarroa'n idi-pareak bezain ugari.

Emen dago iltzea. Fonetista trebe batek, Navarro Tomás jaunak, gauza asko eta asko erakutsi zigun zenbait gipuzkoar eta bizkaitarren azentuaz: bai arnas-indarrez, bai doñuz, bai iraupenez, ezte la alde andirik silaba batetik bestera; iru silabako izenetan leenak eta azkenak dutela pisu geixeago; laukoetan, leenak edo bigarrenak eta azkenak; esaldi luzeetan, eta itz soiletan ere bai noizik bein, azentua erraz tokialdatzen dela, eta abar.

Egia da, noski, ori dena. Besterik jakin nai genduke, ordea. Euskeraz ere —eta gure artean geienbat entzuten den euskeraz ari naiz oraingoaz, euskeraz ere azentuak, dena dela, bereiz ahal ditzake beste alderik ez tuten itz-pareak ala ez? Euskalarien artean batzuek, Azkue zenak esaterako, baietz diote; Altube jaunak, berriz, ezetz, banaka batzuetan izan ezik (1).

Itzaren barrutian begiratzen badiogu auzi oni —esaldia luzeago eta gertaerak naasiago baitira—, zalantza andirik gabe erabaki daiteke, Azkue jaunaren alde. Geiago edo gutxiago, onela edo ala, azentu soillak bereiz ditzake, Gipuzkoa'n eta Bizkaia'n barrena, zenbait itz-pare.

Lekukorik aski arki genezake nekerik gabe. Ona bat. Arakistain'ek 1746'ean dionez, ibazen orduko gipuzkeran onelako bat: "Saliva, *chistua*, con acento largo, g. *listua*, n. Silbo y también flauta, *chistua*, con acento breve, g." (2). Baiña badut naikoa adibide nere jaioterrian, urrutira gabe. Errenteria'ko izkeran, gauza bat da *arrantzá*, astoarena alegia, eta bestea *arrantzà*, itsaso-erreketa arraiena; bata *basuá* 'oiana' eta bestea *basuà* 'edontzia'; bata *iltziá*, iltzatzekoa, eta bestea *iltzià* 'eriotza'; bata *eltziá* 'lapikoa' eta bestea *eltzià* 'eustea'.

(1) "En las páginas 24, ... se ocupa la *Morfología* de la actuación propia de ciertos acentos y vocablos euskéricos; y se sostiene la teoría de que en algunos de ellos la sílaba final es tónica y en otros *átona*. En mi estudio intitulado *El acento vasco...* se trata extensamente de esta materia, manteniendo la tesis contraria, o sea, que en euskera, fuera de casos especialísimos, las palabras de igual número de sílabas y colocadas en la misma posición sintáctica, se acentúan idénticamente" (Altube'tar Seber, *Observaciones al tratado de "Morfología Vasca" de D. R. M. de Azkue*, Bermeo, 1934, 186 ur.).

(2) Larramendi'ri bidali zion izlegitxoko 419-420'garrenak. Azentu "laburraz" eta "luzeaz" zer adierazi nai duen ikusteko, cfr.: "Macho y hembra en los cerdos, *ordotsa*, *hardia*, con el acento breve". Onako *ardá* (*a(h)ardá*) au etzen, alegia, beste azentu "luze"-dun *ardía* (belar-jalea, jakiña) bezala ebakitzen. Ikus gainera P. de Zamarripa, *Vocabulario vasco-castellano y castellano-vasco* (Bilbao, 1957), 80: "*Txistu*.—Saliva / *Txistu*. Silbo, silbido, / silbato".

Are geiago. Artikuluarekin iru silaba osatzen dituzten ize-
nak bi sailletan banatuak ageri dira izkera orretan. Ona bate-
koak eta bestekoak: *makina* baiña *eliza*, *kayola* baiña *alaba*,
bestia baiña *estia*, *atzia* baiña *itxia*, *tartia* baiña *artia*, *lotiya*
baiña *loriya*, *tokiya* baiña *txoriya*, *kabiyà* baiña *gariya*, *periya*
baiña *berriya*, *premiya* baiña *pixtiya*, *lupiya* eta *mukiya* baiña
txuriya eta *guriya*, *leyua* baiña *lepuà*, *mokuà* baiña *zokuà*, *jokuà*;
malkuà, *ttanttuà* baiña *manduà*, *kolkuà*; *xatuà*, *xantuà* baiña
soñuà, *doñuà*; *lekuà* baiña *trikuà*, *moduà*; *amuà*, *kaikuà*, *malluà*
baiña *zakuà*; *txixtuà* baiña *ixtuà*, *pixtuà*. Ondorea: *lekuà*, *mokuà*
eta orien gisakoek, bat ala geiago izan, eztute doñurik tokialdatzen.
Berdin da alde orretarik *txistuàk esnatu dute* naiz *txistuàk es-
natu du* (3).

Aipatu ditudan gertariok ezagunak dira (4); eztaude, ordea,
oraindik bear adiña aztertuak. Azter-lan ori banan-banan egin
bear litzake erri bakoitzean. Lekuona jaunagandik dakit, adibi-
dez, Errenteria'n bezalatsu daudela gauzak Oriartzun'en naiz
bereizkuntza ez berbera izan eta naiz beti itzak bi sailletan berdin
banatuak ez egon.

Zein da banaketa orren arrazoia? Banaketa-legea arkitua
balego, arrazoia ere agerian legoke, noski. Baiña legea arkituko
baldin bada, itzak ongi bilduak eta sailkatuak iduki bear ko di-
tugu (5). Zergatiko-eske asten bagera, eztugu segur aski gaurko
izkuntzan atzemango. Aldi joanetara eramango gaitu billaketak,
atzoko eta eranegungo izkuntzara.

Zein da eta zein izan da, izan ere, euskal-azentuaren izaera?
Gaurko Gipuzkoa, Bizkaia, Lapurdi eta Nafarroa'ko zenbait es-
kualdetakoaz kanpora ba ote dago euskal-azentu jatorrik? Orixe
da noski gure arteko euskaldunik geienen ustea. Dena dela, eta

(3) Lau silabakoetan, *eroriya*, *leamiya* bezala, baiña *egosiya*, *erosiya*. Bi
itz-sailen artean dagoen aldea onela mugatuko nuke, Azkue'ren arabera: leen
saillekoak (*tartia*, *kabiyà*, *tokiya*, *leyua*, *lekuà*) gain-beera dijoaz leen silabatik
aurrera, eta azkenekoak eztu indar berezirik; bigarrengoek, berriz, pisu berezia
dute —arnas-indar geiago, ene ustez— azken silaban ere, leenbizikoan ez ezik.

(4) Ikus, esate baterako, Azkue'ren *Del acento tónico vasco en algunos de
sus dialectos*, Bilbao, 1931. Xeelasunetan aatik ezta beti onestekoa. Ezta egia,
bat aipatzeko, Erronkari'n eta Zuberora'n *gaia* 'gaua' eta *gaia* 'gaia, geia', azke-
nekoa era onetan erabiliko balute ere, desberdiñak direnik. Leenbizikoa, 'gaua'
alegia, *gáa* esaten baita batean eta bestean, ez *gala*, Azkue'k nai lukean legez.

(5) Bi gauza esan ditezke, orratik, aurrera gabe: 1) *lepuà*-saila bestea
baiño askozaz ere ugariagoa da, ori da oiturazko azentu-moldea; 2) erdaratikako
itz sartu-berriak ugariago bide dira bestean, *leyua*-saillean.

oni begiratzen zaio geienbat, azentu-mota ori ezta gaztelaniazkoaren antzekoa, ezta alderatzeko ere. Gaztelaniazkoaren eiterik ezpadu, beraz, nola ezta izango ori euskal-azentu jator bakarra?

Bai, gogo txarrean bederen, aitortuko dugu Zuberoa'koa txit bestelakoa dela. Xuberotarrek, ordea, izkuntz-mugan daudelako edo, kutsatu egin bide dira, eta ezugu aien bearneskeriez ardurarik izan bear (6).

Baiña Zuberoa'n bakarrik ezagutzen ote dira orrelako erdal-keriak? Ez, aitortzen digu Azkue'k, Gipuzkoa'ko nafar-izkera duten bi erritan, Irun'en eta Ondarribia'n, baita Nafarroa'ko Bost Irietan ere, indar-azentua dabil gailen (7). Orrelako zerbait ere bada Beintza-Labaien'en, neronek entzun dudanari banagokio. Anko *abisatu*, *abi-stu* da nere belarriendako. Azentudun silaba indar geiagorekin eta askozaz ere luzeago ebakitzen dute; urren-goa, berriz, ezta ia aditzen, ain baita laburra eta ixilla (8).

Aitu ote dugu aria? Ez, oraindik. Nafarroa'ko Ultzama'n ere, jakitunek diotenez, txakurrak oiñutsik dabilta eta indar-azentua nabarmen (9). Are geiago, Erronkari'ko azentua erdal-azentuaren pare-parekoa da. Izaba'ko *óino meágo* 'are meago, oraindik meago' eta erdarazko *hoy no me hago*, biak berdintsu. Erdarazko *no* ori azentuduna izatea eta Izaba'ko (*ói*)no, ez: ez-tute heste alderik.

(6) Ona xuberotarren azentuaz esan direnetarik bildu ditugun bi lore: "No debemos silenciar aquí el hecho singular de que el suletino, apartándose en esto, más o menos, de todos los demás euskalkis [letra larria gurea da], ha adoptado como regular esta misma acentuación [erdal-azentu-modua, alegia] que la reputamos como la antitética de la vasca" (*El acento vasco*, Bermeo, 1932, 54). "Afortunadamente, es muy otro el acento tónico en otros dialectos y sub-dialectos vascos" (Azkue, *op. cit.*, 7). Azkue jaunak Bidasoa-aldeko izkera Zuberoa'koarekin elkartzen du emen.

(7) Ondarribia'n beintzat azentudun silaba besteak baiño luzeagoa izaten da. Azentua, Nils M. Holmer'ek erakutsi duen bezala, bigarren silaban (itz-asieratik asi ta bigarrenean, gero) agertzen da geienbat. Leen silaban datzanean, ilza laburtu izan delako gertatzen da, batez ere: *átia* (<*aatea*), egazia, eta *atla* 'borta'. Badira gaiñera beste zenbait, erdaralikakoak eta, legez kontrakoak. Orien artean, emen ere *málko*.

(8) Ormaetxea jaunak dionez eztago izkera orretan indar-bereizkuntza larririk silaba batetik bestera: "A causa del excesivo canturreo alargan notablemente unas sílabas sobre otras. En vez de *Joxantonio*, que se pronuncia en otras partes con los tonos inicial y final, dicen *Joxaantonio*, conservando sin embargo en lo demás los acentos indicados" ("Acento vasco", *RIEV* 9 (1919), 1 urr., 15'garren orrialdean).

(9) Ori dio "Orixe"-k, aipatu artikuluan.

Nik eztut Ultzama'ko mintzaerarik entzun. Alaz ere, aski litzake *trintete* (*trinitate*) esaten dela jakitea (10), indar-azentua baduela edo izan duela igertzeko. Eztut Zaraitzu'korik ere entzun, baiña or daude lekuko vokal-sinkopak, Erronkari'n baiño ugarriagoak: *aingru* 'aingeru', *aizna* 'aizina', *burña* 'burnia', *gaminta* 'ganibeta', *nabla* 'labaña'. Beriayn'ek eta berreun urtez geroago Lizarraga'k idatzi zuten Iruñ-erriko izkera galdua dugu, baiña agirian daramatzi indar-azentuaren zauriak: *bapedrak* 'bat be-derak', *maindre* 'maindire', *mistrío* 'misterio'. Indar-azentuaren azpi-lanak ireki dituen sator-zuloek luzaroan diraute izkuntza batean. Begira dizaiogun aldameneko ordarari (*tiene(n)/tenemos, tener; tuesta(n)/tostamos, tostar; bien/bendecir; suelo/solar; cadena/candado; honor/honrar, etc.*) edo antziñako latiniari (*aptus/ineptus; cano/cecini/accentus; ratus/irritus; locus/ilico; novos/denuo; pergo, surgo/regó, etc.*).

Indar-azentua esan dudan baiño zabalduagoa dagoelako susmoa dut Nafarroa'n barrena. Ezta, beraz, azentu-mota ori ain desegokia euskal-belarriendako. Batez ere, euskararen atzoari, historiari, begiratzen badiogu.

Barruti orlan, egia esan, ustea da nagusi lakukorik ezean (11), eta usteak, dakigunez, alderdia ustel du, gutxienez. Hipotesis direlakoak, orratik, eztira ondar-gaiñcan eraiki bear: bear bezalakoak direnean, aurrean dauzkagun gertariak azaldu bearrak bakarrik sortarazi baititu. Azken-aldi onetan bi lagunek eman dituzte argitara antziñako euskal-azentuari buruzko usteak eta biek, nork bere bidetik, batera jo dute: euskara zaarrak indar-azentua zuela eta azentu ori itzaren silaba jakin batean zegoe-la (12). Eta beldur naiz bestek ere, euskararen prehistorian barrena abiatzen baldin bada, ez ote duen indar-azentuarekin topo egingo.

(10) Ikus *Cristau doctriñe ... Ultzamaco apezac balle ontan yarduquittcen den usquerara d'artue*, Iruñian, 1931 (J. M. Lojendio jaunari zor diot liburuxka au ezagutzea). Cfr. galesez *trindod* lat. *trinitatem*, Kenneth Jackson, *Language and History in Early Britain*, Edimburgh, 1956, 512.

(11) Paperak ere izan ditezke lekuko, jakiña. Orrela Joanes Leizarraga'ren idaz-lanetan ageri diren azentu-markak. Beraskoiz'koa izanik (gaurko Bezkoitzeko'koa), Zuberoa'ko azentu-modua adierazi nai zuela dirudi. Ikus R. Lafon'en "Observations sur la place de l'accent dans quelques formes basques des parlers souletins", *Mélanges Paul Laumonier*, 1935, 635 urr.

(12) A. Martinet, "De la sonorisation des occlusives initiales en basque", *Word* 6 (1950), 224 urr. eta geroago *Economie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berne 1955, 370 urr. Nere iritzia *BRSVAP*-an agertu nuen, 7 (1951), 539 urr. Martinet jaunak uste du lecn silabak zuela azentua; nik, berriz, bigarrenak, oraingo Bidasoa-aldeko izkeraren antzera.

Eztago astirik erantzun onetan iritzi orren alde aurkez ditezkean arrazoibideak azaltzeko. Zuzenak ala makurrak diren, geroak esan beza. Dagoeneko, beintzat, zerbait ageri zaigu argi eta garbi, edozein dudaren gainetik: euskararen historia ezlugu bear adiña ezagutuko gaurko euskalki guztietako azentu-doñuak astiro azter eztitzaguiño. Or baitago urte joanek estali eta itxuragabetu dituzten izkutu askoren argibidea. Eta astiro eta bear bezala aztertu diodanean, gaur Ormaetxea jaunari Leitza'ko doñuaz entzun diogun azter-lana bezalakoak dauzkat gogoan. Aspaldi asizen lanean arlo onetan eta urteek ondu besterik eztute egin bere jakinduria, ardoa bezala. Etsan dut.

LUIS MICHELENA.